

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОШИРЕННЯ ФЕЙКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

LEGAL LIABILITY FOR DISSEMINATION OF FAKE INFORMATION

Черниш Р.Ф., к.ю.н.,
доцент кафедри правознавства*Житомирський національний агроєкологічний університет*

У статті акцентовано увагу на тому, що зараз громадська думка соціально активних верств населення переважно формується на підставі не критичного, а суб'єктивного («споживацького») аналізу отриманої інформації. Реалії сьогодення свідчать, що основним джерелом її походження є мережа Інтернет: електронні засоби масової інформації і, насамперед, відповідні соціальні мережі.

При цьому, керуючись положеннями чинного законодавства, притягнути особу до юридичної відповідальності за поширення фейкової інформації, яка здатна впливати на формування громадської думки, антидержавницьких поглядів тощо, є досить проблематичним.

Беручи до уваги можливе виникнення проблемних питань, пов'язаних зі «зловживанням правом» у процесі притягнення потенційно винної фізичної особи до юридичної відповідальності, зроблено висновок про те, що вказану діяльність доцільно насамперед спрямувати на розроблення механізму співпраці держави з власниками найбільш рейтингових соціальних мереж. Адже, як свідчить статистика, саме вони здебільшого є майданчиками для поширення фейків.

На підставі критичного аналізу наявної інформації зроблено висновок про те, що за певних умов можливо тимчасово обмежити окремі права заради збереження національного суверенітету (наприклад, проведення антитерористичної операції, введення правового режиму «військовий стан» тощо). Зокрема, вказане стосується й права на свободу слова.

При цьому, зважаючи на міжнародний досвід і значний суспільний резонанс, зумовлений можливістю впливати на вищевказане конституційне право, першочергові напрями держави повинні полягати в закріпленні на законодавчому рівні чітких обов'язків саме для суб'єктів, які є власниками «майданчиків» для поширення фейків.

Законотворча діяльність і державна політика у вказаній сфері повинні бути спрямовані на нормативно-правове визначення основних дефініцій в окресленій сфері; передбачення можливостей застосування Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення чи іншим уповноваженим суб'єктом санкції для тих мовників (операторів надання послуг, власників соціальної мережі тощо), які не вжили всіх передбачених законом способів реагування на поширення фейкової інформації; розроблення механізму блокування в соціальних мережах інформації, на яку надійшли скарги, на час перевірки її достовірності тощо.

Ключові слова: юридична відповідальність, фейк, інтернет-мережа, фейкова інформація, інформаційна безпека, інформаційна війна, нормативно-правова регламентація.

The article focuses on the fact that the public opinion of socially active segments of the population, in the vast majority, is formed not on the basis of a critical, but subjective ("consumer") analysis of the information received. The realities of today indicate that the main source of its origin is the Internet: electronic media and, above all, relevant social networks.

At the same time, being guided by the provisions of the current legislation, to hold a person legally responsible for disseminating fake information, which is capable of influencing the formation of public opinion, anti-state views, etc. is quite problematic.

Taking into account the possible emergence of problematic issues related to the "abuse of the right" in the process of bringing a potentially guilty individual to legal responsibility, it was concluded that the said activity is appropriate, first of all, to aim at developing the mechanism of cooperation between the state and the owners most rating social networks. After all, according to statistics, they are, in the vast majority of cases, sites for the spread of fake.

Based on a critical analysis of the available information, it is concluded that under certain conditions it may be possible to temporarily restrict individual rights in order to preserve national sovereignty (for example, conducting an anti-terrorist operation, introducing a legal regime of "martial law", etc.). This includes the right to free speech.

At the same time, given the international experience and considerable public resonance caused by the possibility to influence the aforementioned constitutional law, the primary directions of the state should be to establish explicit obligations at the legislative level precisely for the entities that own the sites for spreading the fake.

Legislative activity and public policy in the said field should be directed to the normative legal definition of the basic definitions in the specified sphere; providing for the possibility of applying by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting or other authorized subject of sanction to those broadcasters (service providers, social network owners, etc.) who have not used all legal means of responding to the dissemination of fake information; development of the mechanism of blocking in the social networks of the information received by the complainant, at the time of verification of its authenticity, etc.

Key words: legal responsibility, fake, Internet network, fake information, information security, information war, regulatory regulation.

Актуальність статті. Реалії сьогодення свідчать, що зараз громадська думка соціально активних верств населення переважно формується на підставі не критичного, а суб'єктивного («споживацького») аналізу отриманої інформації. Основним джерелом її походження є мережа Інтернет: електронні засоби масової інформації, передусім відповідні соціальні мережі. Наприклад, відповідно до офіційних статистичних даних, кількість «українських» акаунтів зареєстрованих користувачів такої соціальної мережі, як «Facebook», зростає з 3,2 млн у 2013 році до понад 20 млн у 2019 році. Що ж до міжнародних тенденцій, то найбільш рейтингові соціальні мережі, месенджери тощо («Facebook», «YouTube», «Messenger», «WeChat», «Instagram», «QQ» тощо) нараховують понад 15 млрд активних унікальних відвідувачів у місяць.

При цьому, керуючись положеннями чинного законодавства, притягнути особу до юридичної відповідальності

за поширення фейкової інформації, яка здатна впливати на формування громадської думки, антидержавницьких поглядів тощо, є майже неможливим.

У вказаному контексті досить дискусійним є питання, пов'язане з обмеженням конституційного права на свободу слова. Дійсно, є певні ризики, однак виникає логічне запитання: «Чому, наприклад, у визначених законом випадках (проведення слідчих дій, оперативно-розшукових заходів тощо) і за наявності правових підстав є можливим тимчасово обмежити інші конституційні права громадян: на таємницю спілкування, листування, пересування, особисту недоторканність тощо, а на свободу слова – ні!?!».

Зважаючи на викладене, беручи до уваги міжнародну практику і намагання представників світової спільноти обмежити негативний вплив необ'єктивної інформації, яка циркулює в мережі Інтернет, вважається за доцільне дослідити процедуру застосування санкцій до суб'єкта,

який поширює фейки, або ж адміністрації соціальних спільнот, яка неадекватно (не своєчасно, не повно, не об'єктивно тощо) реагує на вищевказане.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на поступове ускладнення суспільних відносин, появу нових способів комунікації між суб'єктами, які потребують подальшого правового регулювання, окремі аспекти розвитку інформаційної сфери стали предметом наукового доробку низки вітчизняних науковців, зокрема М. Гребенюка, О. Довганя, О. Курбана, А. Марашука, К. Мудрецької, В. Цимбалюка та інших. Однак, на нашу думку, зважаючи на багатоаспектність окресленої проблематики, значна частина вказаних питань потребує своєї подальшої правової регламентації. Зокрема, вказане стосується й можливості притягнення до юридичної відповідальності за поширення фейкової інформації винних суб'єктів.

Метою статті є аналіз правових підстав і виокремлення правового механізму притягнення до юридичної відповідальності за поширення фейкової інформації винних суб'єктів. При цьому, зважаючи на можливість обмеження конституційного права на свободу слова, необхідно розробити та імплементувати до національного законодавства уніфіковані правила протидії вказаному негативному явищу. Йдеться про пошук «золотої середини» в демократичному суспільстві між свободою слова конкретної людини та можливим порушенням прав інших громадян чи, наприклад, завданням шкоди «національній безпеці».

Виклад основного матеріалу. Як свідчить історичний аналіз розвитку людства, технології з поширення фейкової інформації не є абсолютно новими, адже вони в тому чи іншому вигляді завжди супроводжували конфліктні ситуації. Однак саме останніми роками вони почали відігравати велике значення у міжнародних і внутрішньонаціональних конфліктах, економічних, політичних культурних та іншого роду процесах [6]. Зважаючи на викладене, у 2018–2019 рр. відбулася низка громадських слухань і консультацій з іноземними партнерами на тему можливості розроблення та імплементції до національного законодавства закону «про дезінформацію» [8, с. 7, 11]. При цьому науковцями, публічними діячами та політиками пропонувалося декілька варіантів притягнення винних осіб до юридичної відповідальності [2, с. 1]. Однак, беручи до уваги наявність суб'єктивних факторів та об'єктивних обставин, вказані зміни не було імплементовано до національного законодавства. Новим кроком у вказаній сфері стала вказівка Президента України Кабінету Міністрів України щодо розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту з регулювання діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ). На думку Глави Держави, у вказаному нормативно-правовому акті необхідно закріпити так зване «Положення щодо вимог та стандартів новин», а також механізми запобігання поширенню недостовірної, спотвореної інформації та її спростування [12]. 28 грудня 2019 р. за № 2693 у Верховній Раді України було зареєстровано відповідний проект Закону України «Про медіа» [10, с. 17]. Зазначена ініціатива викликала значний суспільний резонанс і низку критичних зауважень з боку громадськості та зацікавлених суб'єктів [4].

Однак, на нашу думку, зважаючи на те, що законодавство у вказаній сфері є застарілим і неефективним, а також не дає змоги належним чином регламентувати суспільні відносини, які виникають у зв'язку з поширенням певної інформації, питання їхньої регламентації з врахуванням реалій сьогодення є вкрай важливим.

Зараз у ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно,

письмово або в інший спосіб – на вибір особи. Однак вказане не свідчить про те, що, наприклад, свобода та право на висловлювання в мережі Інтернет є абсолютними. Вони існують лише доти, доки не порушують права інших осіб.

Які ж правові варіанти захисту своїх прав є в тому випадку, коли хтось поширює недостовірні відомості/дані у вигідному для нього (чи іншої особи/групи осіб) ракурсі з метою викривлення об'єктивної реальності для досягнення певної мети – фейку [15, с. 110]?

Відповідно до чинних нормативно-правових актів і загальнотеоретичних положень, особу можливо притягнути до юридичної відповідальності лише за наявності фактичної (вчинення діяння) та нормативної (наявності норми права, яка прямо передбачає можливість застосування санкцій) підстав [16, с. 11].

Аналіз судової практики свідчить, що здебільшого захист «інформаційних» прав суб'єкта відбувається в межах цивільного судочинства в контексті забезпечення права на честь, гідність і ділову репутацію, які є особистими немайновими благами (ст. ст. 201, 297 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Аналогічно в ст. ст. 94, 299 ЦК України закріплено для юридичних і фізичних осіб право на недоторканність ділової репутації [13].

Однак вказане є досить проблемним внаслідок того, що в чинних нормативно-правових актах не закріплено визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є як морально-етичними категоріями, так і особистими немайновими правами, яким закон надає статусу самостійних об'єктів судового захисту.

Зокрема, під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності. З честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточення, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятним уявленням про добро і зло. Під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних рис у процесі виконання трудових, службових, громадських чи інших обов'язків. Під діловою репутацією юридичної особи, зокрема підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їхньої підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [9].

Також захист порушених прав внаслідок поширення фейкової інформації відбувається й шляхом вимагання спростування недостовірної інформації в судому порядку. Зокрема, в ч. 1 ст. 277 ЦК України закріплено положення про те, що в тому разі, коли порушено немайнові права фізичної особи внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, вона має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації [13].

Однак, по-перше, вказане положення стосується виключно порушених прав фізичної особи. По друге, під час реалізації права особи на відповідь виникають проблемні питання, пов'язані з відсутністю відповідальності за відмову в його реалізації. Адже в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) закріплено можливість притягнення до юридичної відповідальності за ненадання можливості оприлюднити відповідь лише щодо інформації, поширеної щодо суб'єкта виборчого процесу (ст. 212-11 КУпАП) [5]. Відповідно, у разі відмови в оприлюдненні відповіді на вимогу інших осіб поширювач інформації відповідальності не нестимете.

У тому разі, коли в зацікавленій особі є бажання захистити своє порушене право шляхом вимагання спростування інформації, вона повинна враховувати положення ЦК України про те, що спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію; спростування недостовірної інформації здійснюється

незалежно від вини особи, яка її поширила (діє презумпція вини); спростування недостовірної інформації здійснюється в такий же спосіб, у який вона була поширена тощо.

У ЦК України міститься ще один спосіб захисту порушених прав. Зокрема, в ст. 278 вказаного нормативно-правового акта йдеться про заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, у газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які готуються до випуску у світ або вже випущені.

Також одним із варіантів впливу на особу, яка завдає шкоди в інформаційній сфері охоронюваним правам інших суб'єктів, є санкції з боку оператора або провайдера телекомунікацій. Наприклад, у ст. 38 Закону України «Про телекомунікації» закріплено право зазначених суб'єктів на: «... скорочення переліку або припинення надання телекомунікаційних послуг споживачам, які порушують правила надання і отримання телекомунікаційних послуг, або на відключення кінцевого обладнання споживача, якщо воно не має виданого в установленому законодавством порядку документа про підтвердження відповідності вимогам нормативних документів у сфері телекомунікацій, у порядку, визначеному цими правилами; відключення на підставі рішення суду кінцевого обладнання, якщо воно використовується абонентом для вчинення протиправних дій або дій, що загрожують інтересам державної безпеки...» [3]. Однак вказана процедура є досить довготривалою. При цьому ніхто не забороняє правопорушнику звернутися для надання послуг у зв'язку з використанням мережі Інтернет до іншого оператора або провайдера телекомунікацій.

У контексті спростування фейкової інформації та можливості захисту своїх порушених прав в інший передбачений законом спосіб є дискусійними положення ч. 2 ст. 47-1 Закону України «Про інформацію», яка визнає оціночними судження, за винятком образи чи наклепу, висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критику, оцінку дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема гіпербол, алегорій, сатири. Адже оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їхньої правдивості, а захист оціночних суджень не є предметом судового захисту.

Тобто якщо фейк буде визнано судом оціночним судженням, захистити порушені права буде майже неможливо.

При цьому одним із найбільш проблемних питань є захист своїх прав зацікавленого суб'єкта, коли йдеться про поширення фейку в соціальних спільнотах мережі Інтернет чи т.зв. «інтернет-ЗМІ». По-перше, вказане зумовлено тим, що в нашій державі обов'язок для власників і процедуру реєстрації інтернет-ЗМІ не закріплено законодавством (окремі з них для «легалізації» своєї діяльності

реєструються у Міністерстві юстиції України як «газета» або «інформаційне агентство»), а по-друге – на законодавчому рівні робляться лише перші кроки у напрямі блокування інтернет-ресурсів, які прямо чи опосередковано є причетними до поширення вищевказаної інформації, або ж не відповідно до встановленого порядку реагують на зазначені дії.

Беручи до уваги можливе виникнення проблемних питань, пов'язаних зі «зловживанням правом» у процесі притягнення потенційно винної фізичної особи до юридичної відповідальності, вважається за доцільне вказану діяльність, насамперед, спрямувати на розроблення механізму співпраці держави з власниками найбільш рейтингових соціальних мереж. Адже, як свідчить статистика, саме вони здебільшого є майданчиками для поширення фейку.

Однак, як нами вже зазначалося в попередніх дослідженнях, використовуючи лише санкційну систему впливу, не вдасться досягнути бажаних результатів. Співпраця повинна базуватися на організації дієвої взаємодії зі світовими інформаційними лідерами (Google, Facebook, Twitter тощо) [14].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можливо дійти висновків про те, що за певних умов можна тимчасово обмежити окремі права заради збереження національного суверенітету (наприклад, проведення анти-терористичної операції, введення правового режиму «військовий стан» тощо). Зокрема, вказане стосується й права на свободу слова.

При цьому, зважаючи на міжнародний досвід і значний суспільний резонанс, зумовлений можливістю впливати на вищевказане конституційне право, першочергові напрями держави повинні полягати в закріпленні на законодавчому рівні чітких обов'язків саме для суб'єктів, які є власниками «майданчиків» для поширення фейку.

Водночас, на нашу думку, законотворча діяльність і державна політика у вказаній сфері повинні бути спрямовані на таке:

- нормативно-правове визначення основних дефініцій в окресленій сфері. Зокрема: «фейк», «достовірна інформація», «недостовірна інформація», «дезінформація», чітких критеріїв оцінки та розмежування тощо;
- передбачення можливостей застосування Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення чи іншим уповноваженим суб'єктом санкції для тих мовників (операторів надання послуг, власників соціальної мережі тощо), які не вжили всіх передбачених законом способів реагування на поширення фейкової інформації;
- розроблення механізму блокування в соціальних мережах інформації, на яку надійшли скарги, на час перевірки її достовірності;
- передбачення можливості негайного спростування особами, щодо яких була поширена недостовірна інформація тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Висновок на законопроект № 9306 від 20 листопада 2018 р. URL: <https://pravo.org.ua/ua/news/20873421-visnovok-na-zakonoproekt-9306-vid-20-listopada-2018-roku>.
2. За поширення недостовірних відомостей у ЗМІ та Інтернеті пропонується встановити кримінальну відповідальність. URL: <https://femida.ua/news/za-poshyrennya-nedostovirnyh-vidomostey-u-zmi-ta-interneti-proponuyetsya-vstanovyty-kryminalnu-vidpovidalnist>.
3. Закон України «Про телекомунікації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.
4. Інтернет асоціація України раскритиковала законопроект о СМІ. URL: <https://delo.ua/business/internet-associacija-ukrainy-raskritikovala-zako-363189>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212- 20) : Кодекс : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. *Офіційний вебпортал Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
6. Курбан О.В. Фейки у сучасних медіа: ідентифікація та нейтралізація. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. URL: <http://journals.urau.ua/bdi/article/view/150954>.
7. МІП вивчає досвід Франції у законодавчому захисті демократії від фейків. URL: <https://mip.gov.ua/news/3022.html>.
8. МІП: Експерти обговорили перспективи створення закону проти дезінформації. URL: <https://mip.gov.ua/news/3072.html>.
9. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.
10. Проект Закону України «Про медіа». URL: <http://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/32862.pdf>.

11. Реєстр брехунів, штрафи та блокування в соцмережах: як депутати хочуть боротися з фейками. URL: <https://detector.media/infospace/article/135393/2018-03-07-reestr-brekhuniv-shtrafi-ta-blokuvannya-v-sotsmerezhakh-yak-deputati-khochut-borotisya-z-feikami>.
12. Указ Президента України № 837/2019 «Про невідкладні заходи щодо проведення реформ і зміцнення держави». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389>.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вебпортал Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.
14. Черниш Р.Ф. Правовий досвід країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. *Підприємництво, господарство і право*. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/10/22.pdf>.
15. Черниш Р.Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. URL: http://kul.kiev.ua/doc/chasopys2019/CHAS19_2.pdf.
16. Штрафи за фейки. У Мінкульті представили законопроект про дезінформацію. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/u-minkulti-predstavili-zakonoproekt-pro-dezinformaciyu-novini-ukrajini-50065133.html>.
17. Юридична відповідальність за корупційні діяння : навч. посібник. / автори-упорядники : Р.Ф. Черниш, І.М. Осауленко. Житомир, 2017. 264 с.